

16
घटखर्परं. 95

॥ इदं पुस्तकं लिखितं ॥

Ghat-kharpar

16

2068

॥ इदं पुस्तकं लिखितं ॥

घट०

॥१॥

श्री गणेशाय नमः ॥ निचितं स्वमुपेय नीरदैः प्रियहीना हृद
या व निरदैः ॥ सलिलैर्निहितं रजः क्षितौ रविचंद्रावपिनोप
लक्षितौ ॥ १ ॥ निचितमिति ॥ प्रोषितप्रमदयेदमुद्यत इति
षष्ठश्लोकेनान्वयः ॥ प्रोषितप्रमदया विदेशगत भर्तृकया
सख्याः अगतः इदं निचितमियादिवक्ष्यमानं चोच्यते ॥ हे स
खिकीदृशीकुंदसमानदंति कुंदपुष्पवत्समानाः दंताः यस्या
सा तस्याः संबोधनं ॥ निचितं यासं अर्चिन् स्वप्राकारां कैः नि

ख

॥१॥

वट

॥२॥

खर्पर

नवांबुमत्ताःशिखिनो नदंति मेघागमेकुंदसमानदंति॥२॥
हंसाइति॥हेकुंदसमानदंतितथाहंसाश्चक्रांगाद्वंतिगच्छं
तिदृगस्यविस्यस्यधातोःकस्मान्नदमेघभयाद्गर्जनसाध्व
सात्अद्यअधुनानिशामुखानिनचंद्वंतिनवाशिष्युक्ता
नितथाशिखिनःमत्तमयूराःनदंतिनादं कुर्वंति किंभूताः
नवांबुमत्ताःनूतनजलेनदृष्टाएतत्सर्वंकस्मिन्कालेमे
घागमेअर्थाद्वैष्णिकालेकुंदसमानमानंदंतिव्याख्यातमेतत्॥

॥२॥

रदैः किं भूतैः प्रियहीना हृदयावनी रदैः प्रियेण वल्लुभेन
हीना प्रियहीना तस्याः हृदयं चित्तं तदेव अवनिर्भूमिः तां
रदंतीति रदाः तैः तासां मनो विदारकै रित्यर्थः । रदविलेख
ने ॥ किं कृत्वा निचितं उपेत्य अगस्त्यतथा सलिलैर्जलैर्नि
हितं स्थापितं किंतु रजो धूलिः कस्यां क्षितौ भूमौ तथा र
विचंद्रावपिनो पलक्षितौ मेघौ राक्षदित्वा न दृष्टौ ॥ ११ ॥
हं सानदमेघभया इवैति निशामुखान्यद्यनचंद्रवन्ति ।

विष्णु

घट

॥३॥

मा

वती तिसुखसेवितातं सुखसेवितारं अन्नानिडाकथंभूता
सुखसेविता सुखेनकल्याणेनसेविता अश्रिता अरंशी अंअ
भ्युपैतितथा जलदोमेघः संरंभमाटोपैव हति दधौ तिसंरं
भोभयकोपयोरिसमरः ॥ काधुना जलंददातीति जलदः
कथंभूतः सेदायुधाः इंदो युधेन सहवर्तते इंदुचापसहितः
किंकुर्वनगर्जनदभानां गजानां कथंभूतानां भूधरसंनि
भानां गिरितुल्यानां नभोतरिक्षं गगनमिसमरः विष्णुना
रायणो हरिः धौलेक्षिप्रमरंदतमिसमरः इंदुयुधंशक्रध

सर्व

धो

नुरिसमरः ॥

॥३॥

निर्म

हं सा स्तु श्वेतं गरुतश्चक्रां गामानसौ कस इत्यमरः ॥२॥
मेघावृतं सिं शिनभौ तिनभो वितारं निद्राभ्युपैति च हरिं
सुखसेवितारं ॥ सेंद्रायुधांश्च जलदो धनैः संनिभानां संरं
भमानहतिभूधर संनिभानां ॥३॥ मेघावृतमिति ॥ हे स
खितथानिशिरात्रौ नभातिनशोभते किंतू नभः अका
शं किदृशं मेघावृतं मैद्यैर्धनैरावृतं व्यासं पुनः किदृशं वि
तारं विगतास्ता रायस्मात्ततू निद्राचपश्चादभ्युपैति प्रा
प्नातिकं हरिं विष्णुं कीदृशं सुखसेवितारं सुखं सेवते नुभ

अथ
कथं

घट

॥४॥

तत्कालुंदरीषुगुहासुकथंभूतासुअस्यदुतरुपसुंद
रीषुअस्यदुतरुपाःसुंदर्यायासुतासु॥४॥क्षिप्रं प्रसा
दयति सं प्रति कोपितानि कांता मुखानिरति विग्रहको
पितानि॥उत्कंठयंति पथिकान् जलदाः स्वनंतः शो
कः समुद्र हति तद्वनिता स्वनंतः॥५॥क्षिप्रमिति॥
अपिशब्द संभावने कोपि पुरुषः तानि कांता मुखानि
भार्यावदनानि संप्रति अधुना प्रसादयति तोषय
ति अवर्जयतीति यावत्कीदृशानिरति विग्रहकोपि

॥४॥

नि

तानिरते मिथुनस्य विग्रहे नै प्रियकलहेन कोपस्य भा
वं प्राप्ता अथ च जलदाः स्वनंतः शब्दायमानाः पथि
कानुत्कंठयंति उत्कंठान् कुर्वन्ति स्वदेशगमनं प्रतीति शो
षः तद्वनिता सुपथिकवधूषु अनंतः अपरिमासः शो
कः वियोगदुखं समुद्र हति विरुध्यते॥५॥द्यादिते दि
नकरस्य भावने खाज्जले पतति शोक भावने॥मन्म
थै च हृदि हंतुमुद्यते प्रोषित प्रमदयेदमुद्यते॥६॥

॥५॥

छादित इति ॥ प्रोषित प्रमदया विदेशागत भर्तृ कया इ
दं प्रागुक्तं सर्वमुच्यते दिनकरस्य सूर्यस्य भावने र
श्मि समुद्देखादिते पिहिते सति न केवलं भावने छादि
ते सति किंतु खादा कारा जले पतति सति किं विशिष्टे
जले शोक भावने शोको विरह दुःखं तदुद्गारं वेतीति शो
क भावनं तस्मिन् केवलं जले न पतति मन्मथे च हृदि
अधारे हंतुं मार इतुं उच्यते यस्य सति ॥६॥ ५५५॥

सत डिज्जल दार्पितं न गेषु स्वनदं भोधरी भूत पन्न गेषु ॥
परिधी ररवं जलं दरीषु निपतत्येदं सुंदरीषु ॥ ५॥ सत
डिदिति ॥ निपतति किं जलं केषु पर्वतेषु किं दरां जलं स
त डिज्जल दार्पितं सह तडिता वर्तते इति सत डि त् सचासौ
जलदस्तेन अपि तं क्षिप्तं क्रीदरीषु न गेषु स्वनदं भोधरभा
त पन्न गेषु स्वनं तश्च ते अं भोधराः मेघास्तेभ्यो भीताः पन्न
गाः सर्पाः येषु ते स्वनदं भोधरभीत पन्न गाः तेषु क्रीदरां ज
लं परिधी ररवं परितः समंतात् धीरोगं भीरो रवो यस्य

घट.

॥६॥

२२

सेविना परदेशं सेवितुं शीलं स्वभावो यस्य सः परदेशे
वीतेन परदेशे सेविना ॥७॥ ब्रूतं तं पथिकं सुलंघनाय
यमेव पथि शीलं घनं ॥ अन्यदेशं रतिर्यमुच्यतां
साथं वा तव वधूः किमुच्यतां ॥८॥ ब्रूतेति ॥ हेतो यदाः य
दा दयितो गतः तदा यूयमागता स्वेति पूर्वश्लोके उक्तं
इदानीं वदंति विधोपकारकामेधा भवंतीति हेतो भवं
तः संदेशा हरत्वेन ममोपकारं कुर्वंतुकः संदेशमाह हे
नाः मेधाः तं पथिकं यूयमेव स्वमुखेनैव ब्रूतवदत किं वि

स्वर्पर

यः

॥६॥

सर्वकालमति लंघ्यतो यदा आगता स्थ दयितो गतो यदा ॥
निर्दुष्टेन परदेशे विना मारयिष्यथ हतेन मां विना ॥७॥
सर्वकालमिति ॥ अहो तो यदा मेघायूयं अगता स्थ यदा
यस्मिन्काले दयितो बल्लभो गतः विदेशस्थः किं कृत्वा स
र्वकालमति लंघ्य अतिक्रम्य अतिवाह्य हृदयं मां मार
यिष्यथ विना तेन प्रियतमेन किं भूतेन निर्दुष्टेन निर्ग
ताष्टुणाकारुण्यं यस्य सस्तेन पुनरपि कीदृशेन परदेशे

घटः

॥७॥

ता

तिप्रस्थिं वियतिमानसंप्रति ॥ चातकोपितृषितो बुयाचते दु
खिता पथिक साप्रियाचते ॥९॥ हं स इति ॥ हे घनाः मेघाः तं
पथिकं प्रतियूय मेव ब्रूतेति पुर्वश्लोकोक्तिः किं वक्तव्यमि
ति पृष्टे स्वात्किं विद्मि नैष्टि हे नाथ स्वामि नृहं सपंक्तिरपि
संप्रतिमानसंप्रतिमानस सरोवरं लक्ष्मीं च यप्रस्थिता
चलिता क्व वियति अकारो अन्यत्र चातकोपितृषितः अं
बुयाचते चातकः सारंगः किं अंबु सलिलं किं भूतः चातक
स्तृषितः पिपासितः स नृदुखिता पथिक साप्रियाचते

खर्पर

॥७॥

शिर

शिष्टं पथिकपांसुपांसुर्धूलिः तं ताति अदत्तेति पांसुलः प
थिकश्चासौ पांसुलश्चेति पथिकपांसुलः तं किं विष्टाः प
थिशीघ्रलंघनाः पथिमार्गे शीघ्रगामिन इत्यर्थः किं वदत
यथापथिक अन्यदेशरतिरद्यमुच्यतां अन्यदेशरतिर
न्यदेशनिवासः क्व अद्य अस्मिन् वर्षासमये प्रादुषिमु
मुच्यतां त्यजतां अधुना न गच्छसि चेत्तदा सातववधः
किमुच्यतां किं थ्यतां इत्यर्थः ॥ स्त्रियोषिदबलायोषानारी
शीमंतनी वधूरिसमरः ॥ ८ ॥ हंसपंक्तिरपि नाथसंप्र

२ क

द्विः २ क

निर्मल मितियावतुवारिजलं विंदते प्राप्नोति किंच विनाद्यते
नर्तनं करोति कोसौ शिखिगणो मयूरसमूहः कैः अंबुदैः मे
घैः हे प्रिय अद्य अस्मिन्काले मया विनाते तव कारतिः का प्रि
तिः ॥११॥ मेघशब्दमुदिताः कलापिनः प्राप्तिता हृदयशोक
लापिनः ॥ तो यदा गमक्षशावसाद्यते दुर्धरेण मदनेन
साद्यते ॥११॥ मेघशब्देति ॥ अद्य अस्मिन्काले भवन्ति के क
लापिनः कलापानि चंद्रकानि रक्षितानि कलापानि वि
तानि विद्यन्ते येषां ते कलापिनः शिखिनः कीदृशाः प्राप्तिता

गतभर्तृका तस्याः हृदयं छुः तत् शोकं लापितुं शीलं येषां ते
प्राप्तिता हृदयशोकलापिनः कीदृशास्ते मेघशब्दमुदिताः मे
घशब्दैर्दत्ते मुदिता स्तुष्टाः अपि च अवसाद्यते कासाते प्रि
या कीदृशी तो यदा गमक्षशावर्षाकाले न दुर्बला अवसाद्य
ते पीड्यते केन मदनेन किं विशिष्टेन दुर्धरेण दुःसहेन त
व विरहे स प्रादृषिदुःखितेत्यर्थः ॥११॥ किं कलापितवनास्ति
कांतया पांडुगंडपतिता लकांतया ॥ शोकसागरजले घृपा
तितां लब्धुं एवमेव पातितां ॥१२॥ किं छपेति ॥ दैर्घ्ये नीमु

अतोदयालवोमेघाः पथिकं मलांतं विरहदुःखोक्तिं नि
 वेदयं त्वित्याह किं कपापि नास्ति न विद्यते कांतया प्रोषित
 या सह किं विशिष्टया पांडुगंडपतिता लकांतया पांडोच
 तो गंडोचतयोः पतिता अलकांताः कुटिलकेशांताः यस्याः
 सातया अन्य अलहुण स्मर ~~स~~ मेव पातितांत जीव नोपा
 यतामिथर्थः कीदृशीं शोकसागरजले घपातितां शोकस्य ब
 हुल्लातु सागरजले नोपमा ॥१२॥ कुसुमितकुटजेषु का
 ननेषु प्रियरहितेषु समुत्सुकाननेषु ॥ वहति च कलुषे

हे पथिक पांथ प्रियाया च ते तव वधूः प्रिया सा दुःखिता वर्त
 ते जनित विरहेत्यर्थः ॥९॥ नीलशाय मंति भाति कोमलं वा
 रि विंदति च चातकोमलं ॥ अंबुदैः शिखिगणो विनाद्यते
 कारतिः प्रियमया विनाद्यते ॥१०॥ नीलशायमिति ॥
 अतिभाति अतिशयेन शोभते किं नीलशायं नवतृणं
 किं विशिष्टं कोमलं पेशलं सुकुमारं न केवलं नीलशायम
 तिभाति अपि च चातकः पक्षि विशेषः अमलं मलरहितं

घट

॥१०॥

स्वर्पर

ष्टजले कलुषे अप्रसन्ने इदृशे वर्षा काले इत्यर्थः ॥१३॥ मार्गे
पुमेघसलिले न विनाशितेषु कामो धनुः स्पृशति तेन विना
शितेषु ॥ गंभीरमेघरसितव्यथिता कदाहं जह्यां सखि प्रि
यवियोगजशोकदाहं ॥१४॥ मार्गेष्विति ॥ यथा हे सखि क
दाहं जह्यां सजेयं प्रियवियोगजशोकदाहं प्रियो बलुभो
स्तस्य वियोगो विरहस्तेन जातः शोकस्तस्य दाहं किं विशि
ष्टाहं गंभीरमेघरसितव्यथिता गंभीरश्चासौ मेघश्च त
स्य रसितेन शब्देन व्यथिता पिडिता केषु ससु मार्गेषु पथि

॥१०॥

जले नदीनां किमिति च मांसमवेक्षसे नदीनां ॥१३॥ कुसुमि
तेति ॥ हे घनाः तं पथिकं यूयं ब्रूत अस्मिन् वर्षा काले मां कि
मिति न समवेक्षसे ना गत्यसे भावा यस्य कीदृशी मां दीनां
क्षपणं केषुकाननेषु कीदृशेषु कुसुमितकुटजेषु कुसुमि
ताः कुटजाः येषु तेषु शरका लोवर्तत इत्यर्थः पुनः किं भूतेषु
प्रिय रहितेषु प्रियेण दयितेन रहितेषु पुनः कीदृशेषु समु
त्सुकाननेषु समुत्सुकानि उत्कंठितानि अननानि मुखानिये
पुनः केवलं तथा विधेषु अपि च नदीनां जले वहति किं विशि

केषां केतकानां किं विशिष्टानां नववारिकणैः अभिनवज
लशिकरैर्विराजितानां विशेषार्थिप्रापितानां पुनश्च स्व
नतश्च ते अंभोधरामेद्यास्तेषां वा ते स्वेन वीजितानां च
लितानां पुनश्च मदनस्य कृते मदनार्थं नि केतकानां गृ
हाणां एते न वर्षा काले केतकी सुमिति सुधी निभवंति ते
षु कामो वसति ॥१५॥ तत्साधु यत्वां सुरां ससर्ज प्रा
जापतिः कामनिवा ससर्ज ॥ त्वं मंजरीभिः प्रवरो व
नानां नेत्रोत्सवश्चासि सयौवनानां ॥१६॥ तत्साध्विति ॥

कु ५
द २

हे कामनिवास ससर्ज त्वां भवंतं यत्स ससर्ज सृष्टवान् प्र
जापतिस्तत्सुतं वा साधु यतः कामस्य निवासोऽस्याश्रयो
सि ससर्जो वृक्षविशेषः पुनश्च त्वं वनानां मध्ये मंजरीभिः
कुसुमितलताभिः प्रवरैः श्रेष्ठोऽसि न केवलं प्रवरः किं
तु सयौवनानां तरुणानां नेत्राणामुत्सवः अनंदोऽसि यतः
ससर्जकुसुमानितरुणानेत्रोत्सवैकराणीति भाविः ॥१६॥

नवकदंबं शिरावनतां स्मितं वसतिते मदनः कुसु
 मस्मिते ॥ कुटजै किं कुसुमै रवहस्यते निपतौति स्म
 तिदुः प्रसहस्यते ॥१७॥ नवकदंबेति ॥ हे नवकदंब
 अहंतेतव शिरसा प्रणता स्मि यतस्तव कुसुमस्मि
 ते मदनः कंदर्पो वसति कीदृश्यते अतिदुः प्रसहस्य
 अतिरायेन दुःखेन सोढुमशक्यस्येति हे कुटजत
 रो कुसुममेव स्मितं अन्यैश्च कुसुमैः किमवहस्यते

रा

पुमेघसलिलेनाविनाशितेषु आर्च्येन्ये कामः कंदर्पः ध
 नुः संसृशतिकथंतेन प्रियेण विना कीदृक् धनुः शि
 तेषु ताक्षणे पुताक्षणाणां एतेन किमुक्तं भवति धैर्विकाले
 बलवान् कामः ॥१४॥ नववारिकणैर्विशजितानां स्व
 नदंभोधरवातवीजितानां ॥ मदनस्य कृतैर्निकेतका
 नां प्रतिभांती हवना निकेतकानां ॥१५॥ नववारिकणै
 रिति ॥ यथा अस्मिन् वर्षाकाले वनानि प्रतिभांती

नुः २

लो अपदे अ प्रस्ता वेदे हं व पुरै हं विश्वजे यं परित्यजे यं
 कथं सहसा साहसात् एते न किमुक्तं भावति न केवलं
 कुटजकदंबौ दुःप्रसहौ मेतावपितु निपापि प्रियरहि
 तानांदुःप्रसहद्विति भावः ॥१८॥ कुसुमैरुपशोभि
 तां सितैर्घनमुक्तांबुलवप्रकाशितैः ॥ मधुनः समवेक्ष्य
 कालतां भ्रमरैश्चुंबति यथिकालतां ॥१९॥ कुसुमैरि
 ति ॥ भ्रमरो भृंगश्चुंबति घनैः मुक्ता अंबुल वा अंबुक

णा स्तैः प्रकाशितैः शितैः शुभ्रैः कुसुमैः पुष्पैः उपशोभितां
 यथिकालतां वृक्षविशेषलतां किं कृत्वा मधुनः वसंतस्य
 कालतां अवसरं समवेक्ष्येति ॥१९॥ तासां मृतुः सफल
 एव हि यादिनेषु सेंद्रायुधांबुधरगार्जितदुर्दिनेषु ॥
 रसुसर्वप्रियतमैः सह मानयंति मेघागामिप्रियसखा
 श्वसमानयंति ॥२०॥ तासामिति ॥ याः सेंद्रायुधांबुध
 रगार्जितदुर्दिनेषु स राक्चापजलदगार्जितेन दुर्दिने

२ स

षु अक्षिन्नेषु दिनेषु प्रियतमैर्दयितैः सह रक्तसंवमान
यंति भुंजंति मेघागमे वर्षाकाले न केवलं रक्तसंवमा
नयंति अपि च प्रियसखी श्वमानयंति पुजयंत्युलंकुर्व
ति तासां स्त्रीणां मय मृकैः सफलः ॥२०॥ एतन्निशाम्य
विरहानलपीडितायास्तस्यावचः खलु दयालु रपीडि
तायाः ॥ साध्वी भिरैव मुदितं जलदैरमोघैः प्रसाययो
सदनमूनदिनैरमोघैः ॥२१॥ ग्रंथार्थमुपसंहरति ॥
एतदिति ॥ दयालुः पथिकः साध्वी भिरपि पतिव्रताभि

कुः ४

॥१४॥

२ स
२ द

अतस्ते मुले निपतिता अस्मि प्रादृषिविरहोदुःसहो
भवतीभिप्रायः ॥१७॥ तरुवरं विनतास्मिते सदाहं म
मह्यं प्रकरोषि किं सदाहं ॥ तव कुसुमनिरीक्षणो
पदेहं विश्रजेयं सह सैव नीपदेहं ॥१८॥ तरुवरे
ति ॥ यथा हे तरुवर नीपकदंबते तव सदा सर्वदा
विनतास्मि प्रणतास्मि हं मया एवं विज्ञायते त्वं म
महदयं किं सदाहं संतापं प्रकरोषि तव कुसुमनिरी

निरी १

घटः

॥१५॥

खर्पर

भावेति ॥ येन प्रेण कविना अहं यमकैः जीयेयत स्मै घट
खर्परैणाहमुदकं वह्नेयंत स्य किं करो भवेयमित्यर्थः य
द्यहं जीयेयत दामयै बाहं जीयेय एतां प्रतिज्ञां कीदृशी क
रणार्थं शपथद्वयं प्राह कविः भावानुरक्तवनिता सुरतैः
भावेन चित्तेन परमार्थेनानुरक्ता रागायुक्ता सा च वनिता
तस्याः सुरतैः स्तानि न प्राप्नुयामीति यदि प्रतिज्ञानपा
लयति तृषितः पिपासितः करकोशं पेयं हस्तपुटपात

॥१५॥

यं अंबुजलं आलभ्यं प्राप्य शपेयं शपथं कुर्वेदिति ॥ १२ ॥
इति श्री महाकविकालिदासकृतं ॥ घटखर्परारख्यं का
व्यं समाप्तं ॥ इदं पुस्तकं घटखर्परारख्यं दिवा स मासं जातं ॥ ६९ ॥
बहुधान्यनामसं वत्सरे अषाढ मासे कृष्णपक्षे चतु
र्थ्यां घटखर्परारख्यं काव्यं शेषमाणा केश्वरेण समाप्तं कृतं ॥
॥ ६९ ॥ ६९ ॥ ६९ ॥ ६९ ॥ ६९ ॥ ६९ ॥ ६९ ॥ ६९ ॥ ६९ ॥ ६९ ॥ ६९ ॥
श्री महात्रिपुरसुंदर्यार्पणमस्तु ॥ श्री गुरवे नमः ॥ ६९ ॥

घट

॥१६॥

1/16

2065

॥इदं पुस्तकं घट खपरं लिखितं॥

2065

॥१६॥

॥१६॥

रपीडितायाः पूजितायास्तस्याः विरहानलेन पीडितायाः
दुःखितायाः दयितो अमोघैः संप्रतिज्ञैर्जलदैरेवंपुर्वोक्त
प्रकारेणोदितमुक्तं एतत् श्रुत्वा अवधिदिवसेभ्यः कति
पयैरुनैर्न्युनैः दिनैः दिवसैः अतएव अमोघैः सफलैः
सदनं गृहं प्रयाययौ अगतवान् ॥२१॥ भावानुरक्तव
नितासुरतैः शपेयमाचम्यतां बुतपितः करकोशपेयं
जायेययेन कविनायमकैः परेण तस्मै बहेयमुदकं घटखपरं

१ मासंतरः - शेषमालम्ब्य वांबु

॥२२॥